

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'İN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Hanife KURU

Önemli bir ihracat limanı olan İzmir'i il sınırları içinde düşünmek güçtür. Ege Bölgesi'nin ulaşım olanakları, ticaret borsası, büyük toptancı kurumları kültürel merkez özelliği kenti Batı hatta Güneybatı Anadolu üzerinde egemen kılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın çok önceden belli olması, bunu seziniyen Avrupa devletlerinin çoğunluğunu önlemler almaya yöneltirken¹, ülkemizde savaş öncesinde savaş ekonomisine yönelik önlemler alınmıştır². Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen onaltı yılda, bir taraftan köhnemiş devlet kuruluşları ve ekonominin canlandırılmasına çalışırken diğer taraftan ülkenin imarı ile uğraşılmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik yapısı henüz geçmiş savaşın izlerini taşıyordu. Bu askeri alana teknolojik bir savaşa hazırsızlık olarak yansiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın deneyimine sahip yönetici kadro³ bunun bilincinde olarak savaşın kendi sınırlarını aşmasını başlıca amaç edindi. Asıl sorun, savaş koşullarında ordu da dahil tüm milletin ihtiyacını karşılayabilecek örgütlenmelere gidebilmek ve bunları işletebilmektir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti savaşın başından sonuna dek örgütsüzlüğün, yerinde ve zamanında karar verememenin sıkıntısını çekmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın çok geçmeden Türk ekonomisi üzerinde derin etkiler yaratacağı gerçeğini değerlendiren Refik Saydam Hükümeti tarafından savaşın çıkışından kısa bir süre sonra 1940'ta 3780

¹ Şükrü Babanzade "Milli Korunma Kanunu" *I.Ü.I.F.M.* c: 7, sayı: 1-4 (Ekim 1945-Temmuz 1946), s.321.

² S.S. Aydemir, *İkinci Adam*, C: 2, İstanbul, 1978, s:70, "Bu konuda hazırlık çalışmaları olmamış resmi veya özel yayınlarda yapılmamıştır" ifadesini kullanmaktadır.

³ Selim Deringil "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Tarih ve Toplum*, sayı: 35, Kasım 1986, s.: 279.

Sayı M.K.K. (Milli Korunma Kanunu) çıkarıldı. M.K.K. ile hükümete Türk ekonomisini tamamı ile düzenleme ve denetleme yetkisi verilmiştir ki o zamana dek bu çapta yetkiye hiç bir Türk Hükümeti sahip olamamıştır⁴.

M.K.K. ile Türkiye'de "savaş ekonomisi" gündeme gelerek olağanüstü koşullar dönemi başlıyordu. 1939'da başlatılan ikinci beş yıllık plan, askeri harcamaların yüksek oranı ve hammadde kıtlığı nedeniyle iptal ediliyordu⁵. Hükümet her türlü fedakarlığa katlanarak milletimiz için büyük bir ordu vücuda getirmek zorundaydı. Bunun için de milli kaynaklarımızı seferber ediyor, yeni kuralı askerlerle, ihtiyat askerliğini savaşa çağırıyor, askerlik süresini uzatıyor, birlikleri çoğaltarak köylerde dahi yeni teşkilatlar kuruyor, orduyu barındırmak ve yararlı hale getirmek için kışlalar, talimgahlar yapıyor, durmadan silah, cephane imal ediyor, satın almıyor, yerli sanayimizin büyük bir kısmını harp sanayiine veriyordu⁶. Seferberlik uygulamalarının diğer bir yönü de, aktif nüfusun önemli bir kısmınının üretimden çekilerek çeşitli sektörlerde özellikle tarımda bir işgücü kıtlığına meydan vermesi ve üretimi aksatmasıydı. Savaş yıllarında bir milyon askerin silah altında bulundurulması 300 milyon lira fazla masrafa yol açtı ve devlet bütçesi bir milyona yaklaştı⁷.

Devlet artan masrafları vergiler yolu ile karşılamaya çalıştı. Kazanç vergisi çeşidine göre %10-50 arasında artırılırken yiyecek maddelerinden, giyecek eşyasına, çok şeyi hatta her çeşit taşımacılık vergiye bağlandı. Savaş yıllarında V.V.K. (Varlık Vergisi Kanunu), T.M.V. (Toprak Mahsulleri Vergisi) gibi önemli vergi uygulamaları sosyo-ekonomik yapı üzerinde büyük yankılar uyandırdı.

Devletin artan masrafları vergiler yolu ile karşılayamaması sonucu Merkez Bankası'na başvurularak karşılanmış, para tedavülü çok genişlemiştir. Buna karşılık ihracat fiyatları ithalat fiyatlarından daha fazla arttığından, ticaret hadlerimiz lehimize düşmüş, ihracat değerce

⁴ Metin Tire "İkinci Dünya Savaşı'nda Milli Korunma Kanunu" Dokuz Eylül Üniversitesi, A.İ.T. Ens. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990, s: 15.

⁵ Bernard Lewis *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1988, s: 29.

⁶ Talat Köseoğlu, *Demokraside Kavgalarımız*, İstanbul, 1962, s: 225.

⁷ Memnud Yasa ve diğerleri, *Cumhuriyet Dönemi, Türkiye Ekonomisi 1923-1973*, Akbank Kültür yayını, İstanbul, 1980.

ithalatı aşmış ve ticaret fazlası bu yıllarda yüksek bir düzeye varmış olması nedeniyle, Türkiye'nin elinde büyük miktarda döviz biriktirilmişir ama enflasyonun önüne geçmek, hayat pahalılığını önlemek mümkün olmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, ihracat usul ve teamüllerinin en uygun bir şekle getirilebilmesi, gerek dünya pazarlarında gerçek yerinin bulunması ve gerekse dıştan gelen isteklere karışık ve düzensiz bir biçimde mal arzını önleyerek ilgili kişilerin aşırı çıkarlarının gözetilmesi amacıyla düzenlemelere gidildi. Sonuçta 19.3.1940 tarih ve 2/13094 sayılı bakanlar kurulu kararı ile "ihracatçı birlikleri" kuruluyordu. İzmir'de de bu kanuna dayanarak altı birlik kuruldu; 19.3.1940 tarih 13094 sayılı kararnameye dayanan; Türkiye Kuru Meyve İhracatçıları birliği, İzmir Pamuk İhracatçıları birliği, İzmir Hububat-Bakliyat ve Yağlı Tohumlar İhracatçıları Birliği, Türkiye Zeytinyağı ve Nebati Yağlar İhracatçıları birliği, Türkiye Palamut İhracatçıları Birliği, Garp Vilayetleri Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği olmak üzere.

Savaş nedeniyle ihracat bağlantılarının sağlanamaması İzmir ve Ege Bölgesi'nde büyük ekonomik sıkıntılara yol açıyordu. İzmir ihracatının dört önemli maddesi tütün, üzüm, incir ve pamuğa alıcı bulunamaması, fiyatların düşük tutulması, geçimini bu maddelere bağlayan insanları zora itiyordu.

Savaşın daha ilk yılında üzüm üreticisi kendine düşen payı almakta gecikmedi. Özel işletmeci tarafından çok azı alınan üzümün vatandaşın elinde kalmamasına özen gösteren devlet alım işini Tarım Satış Kooperatifleri aracılığı ile gerçekleştiriyordu. 1940 yılında Tarım Satış Kooperatifleri elindeki kuru üzümün ancak 20.000 tonunu İngiltere'ye satabilmiş ve elinde 14.000 ton kuru üzümü stoklamak zorunda kalmıştı. Üzüm üretici ürününü uygun fiyata satmak gayesini taşıdığı ölçüde ürünün kalitesi ve rekoltesi ile ilgili sorunları da yaşıyordu. Çoğu kez bağ ve üzüm hastalıklarını önlemek için göktaşı bulamıyor, çaresiz kalıyordu. Üzümünü kurutmak için potas bulamıyordu. Serbest piyasadan aldığı potas çoğu kez karışık olduğu için üretici zarar görüyordu. Bu tür yolsuzlukları önlemek için vatandaşa göktaşı, potas gibi gereksinimlerini Tarım Satış Kooperatiflerinden te-

min etmeleri uyarısı gazetelerde yer alıyordu⁸. 1942 yılında üzüm rekoltesinin 25000 ton olarak saptanması hayal kırıklığına yol açıyordu. Ege Bölgesi'nde hiç bir vakit bu kadar az rekolte görülmemiştir. Rekoltenin azlığının sebepleri olarak seylanlar, devamlı yağmurlar ve çeşitli üzüm ve bağ hastalıkları görülüyordu⁹. İhraç edilemeyen ve elde kalan üzümün değerlendirilmesine ilişkin şarapçılık öneriliyordu¹⁰. Savaş yılları boyunca yazgı haline gelen bu durum savaş sonrası da uzunca müddet devam edecekti. 1946 yılında Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu tarafından üzüm üreticisine, kuru üzüme bağlı kalınması için şarapçılığa yönelmesi öneriliyordu¹¹. Kuru Meyve ve İhracatçıları Birliği toplanarak ihraç edilecek kuru üzümün asgari ücretini belirlemiştir.

<u>1941 yılı</u>	<u>1942</u>	<u>1943</u>	<u>1944</u>	<u>1945</u>	<u>1946</u>
7 numara üzüm 25 kuruş	39	40	41	45	42
8 numara üzüm 28 kuruş	40.50	41	42	50	45
9 numara üzüm 34 kuruş	42.50	42	43	55	48
10 numara üzüm 42 kuruş	43	43	43	65	58
11 numara üzüm 48 kuruş	43	44	44	75	70

Görüldüğü gibi savaş yılları boyunca enflasyona karşın üzüm fiyatlarında pek artış olmamıştır. Borsada üzüm satış fiyatlarındaki düşüklüğü konu edinen Hikmet Bayır Ticaret Bakanlığı'na şifahi soru sorduğu gibi daha sonra da meclise bu konuda önerge vermiştir¹².

İncir üreticisinin durumu da pek farklı değildi. İncirin ihraç edilememesi, çoğu kez tüccarın elinde bulunan incirin bozulma aşamasına gelmesi, alıcı memleketlere yeni ihraç kontenjanlarının verilmesi gibi sorunlar savaş boyunca yaşadılar.

Ege köylüsünün yaşamında en büyük dayanağı olan tütün ekimi yetiştirilmesi, toplanması, kurutulması ve sonuçta tütün piyasasının açılmasına uzayan yolda diğer üreticiler gibi kendi üreticisi savaş yılları boyunca hayal kırıklığına uğrattı. Savaşın başlaması ile ihracat

⁸ *Anadolu*, 7.8.1941.

⁹ *A.g.g.*, 2.1.1941.

¹⁰ Asım Üs, *Hatıra Notları*, İstanbul 1986, s: 414.

¹¹ *A.g.g.*, 5.3.1946.

¹² Hanife Kuru, *İzmir Kamuoyunda 1946 Seçimleri*, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990, s.25.

olanaklarının sınırlanması tütün üreticisinin tütün piyasası açılır açılmaz ürününü yok pahasına elden çıkarmasına yol açıyordu. Tütün üreticisini korumak amacı ile Ticaret Bakanlığı yerli ürünler, Türk Tütün Limited Şirketleri ve İnhisarlar İdaresi'ne daha fazla mübayaat yapmaları için emir veriyor, böylece fiyatların uygun seviyede tutulmasına çalışılıyordu¹³. Yine üreticinin ürününü düşük fiyatla satmasını engelleyebilmek amacı ile basında "Düşük fiyatla alınan tütünlere ihracat lisansı verilmeyeceği" duyuruluyordu. Tütün satışlarının normal şartlar altında devam etmesi yabancı firmaların piyasaya girmelerine bağlı idi. Özellikle savaş yıllarında tütünün kaderinde Amerikan kumpanyaları etkili oldu. Özellikle sıcak savaşın içinde kalan Yunanistan ve Bulgaristan'ın Amerika'ya tütün göndermelerinin imkansız olması, Amerikan kumpanya ve firmalarının Türkiye'ye yönelmeleri kaçınılmazdı¹⁴. Ancak tütün fiyatları bir türlü istenilen düzeye yükseltilemiyordu. Bu konuda bir tütün üreticisi olan Mehmet İnanç, Alaçatı'dan gönderdiği mektubunda "Son birkaç sene içinde mütehasıslar ve müstahsil elele vererek bütün zorluklara, bütün pahalılıklara rağmen bu milli mahsulün karakterini daima yükseltmiştir. Tohum ıslahatı yapılmış toprak tahdid ve tahlil edilmiş, fizyolojik ve mikrobik illetlerle mücadele edilmiş, bugünkü netice alınmış tütünün nefasetinin gittikçe artmasına karşın her yıl fiyatların sükut halinde bulunması nedendir?" diye sormuştur¹⁵.

Zaman zaman umduğu fiyatı bulamayan üretici tütününü bekletmeyi uygun gördü¹⁶. Tütün üreticisinin içinde bulunduğu durum acil önlem gerektiriyordu. Bu nedenle 19-20 Ekim 1943 tarihleri arasında İzmir Tütün Kongresi toplandı. Kongreye İnhisarlar İdaresi, Ziraat Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, İzmir, İstanbul, Samsun Ticaret odaları başkanları ile sekreterleri, tütün eksperleri, tütün ihracatçıları katıldı. Tütün kongresinde:

1. Tütün ekim alanı
2. Tütünün kalitesinin korunması ve işletilmesi
3. Tütün alım-satımına ait teamüller incelenmesi
4. Tütüncülerin bir kooperatif etrafında toplanması

¹³ A.g.g., 17.1.1941.

¹⁴ Yeni Asır, 9.1.1946.

¹⁵ Anadolu, 20.1.1941.

¹⁶ Yeni Asır, 9.1.1946.

konuları üzerinde durularak Tütün Bankası, dış piyasaya sigara satmak gibi hedeflere yönelindi. Kısa vadede çözüm olarak da tütün ticareti yapanlar ve adamları tütün ekmeyecekler ilkesi getirildi. Savaş yıllarında bu durum değişmediği gibi savaşın bitmesinden sonra da devam etti. 1946 yılında Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü "Zamanımızda alınan tedbir ve işbirliği sayesinde Ege'de en iyi, en menfaatli bir tütün yılı geçirilmektedir. Yapılan zararlı ve kötü haberlere ve hiç bir esasa dayanmayan tahriklere rağmen bugüne kadar 17 gün içinde 24-25 milyon kilo tütünü geçmiş yılların vasatı fiyatından üstün fiyatla satmıştır. Ege'de tütün kalmıştır denemez. Ekicinin yakın gelecekte yurt menfaati bakımından bu yılki kazancı ve düzenli çalışması ile daha ucuz maliyetli ve hastaliksız tütün yetiştireceğine güveniyorum¹⁷. Bakanın açıklamasından üç gün sonra basında üreticinin elinde 4 milyon ton tütün¹⁸ kaldığı haberlerinin yer alması piyasayı kargaşaya itmiş Amerikan kumpanyalarının devreye girmesi ile piyasa biraz canlanır gibi olmuşsa da bu defa Amerikan kumpanyalarının istekleri gündeme gelmiş; Türk tütünlerinin rakipsiz alıcısı olduklarını belirterek piyasanın tamamen serbest bırakılmasını istemişlerdir¹⁹. Tekelin piyasadan çekilmesi, tüccarların üreticiyi yarı yolda bırakması sonucunda satılamayan tütünlerin "müdahale müesseseleri" tarafından alınması yoluna gidildi.

Tütün piyasasındaki bunalımı M. Tuncer şu şekilde açıklamakta: "Bunun iki sebebi vardır ve her iki sebep de düzenleme işinin iyi yürümediğini göstermektedir. Bir defa tekel idaresi dahil almak istedikleri malı toplayınca piyasadan çekilmişler ve geri kalan tütünlerin satın alınması ikinci, üçüncü hatta dördüncü derecede firmalara bırakmışlardır. İkinci yönü son olay tütün satışlarının düzenlenmesi işinin bir tarafında ne kocaman bir sömürme ve spekülasyon gediğinin açık kaldığını göstermektedir"²⁰.

Hükümet bu gelişmeler sonucunda çareyi Tekel Bakanlığı'na Tahsin Coşkun'u atamakta buldu. Daha fazla tütün satabilmek için takasla ihracına karar verildiği gibi yeni tütün kanunu hazırlandı. Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Tütün ve Tütün İnhisarları Kanunu'nun

¹⁷ A.g.g., 27.1.1946

¹⁸ *Ticaret Gazetesi*, 31.1.1946

¹⁹ *Anadololu*, 19.3.1946

²⁰ M. Tuncer, "Bir Yıllık Emeği Kumar Konusu Olan Zavallı Rehberler", *Yeni Asır*, 8.4.1946.

bazı maddeleri değiştirildi. 1943 İzmir Tütün Kongresi'nde alınan kararlar gözden geçirildi. Tütün ekim bölgeleri ve tütün çeşitlerinin Tekel İdaresi tarafından belirlenmesi kararlaştırıldı. Böylece ürünün kalitesi ve miktarının artırılması hesaplandı.

Önemli ihraç maddelerinden pamuğa gelince; savaş süresince M.K.K. dayanarak hükümetin önce "değer fiyatı karşılığında el koyması"²¹ sonra artan piyasa fiyatlarının çok altında fiyatlarla satın alması üreticinin şevkini kırmıştı. Savaşın bitmesi ile hükümet artık pamuk ürününe el konma tedbirlerine maruz bırakılmasının söz konusu olmadığını bildiriyordu. El koymama tedbirleri pamuk ekim faaliyetini artırdı. Ancak pamuk üreticisinin parasal sorunları sürüyordu. Cihad Baban sorunu şu şekilde ortaya koyuyordu: "Bir taraftan medeniyet davası gütmek, diğer taraftan çıplak gezmekle müteratif olan iki kiloluk istihkak ile iktifa etmek elbetteki bizi tatmin etmeyecektir. Sanayi ve ilerleme davası pamuk istiyor. İhracat ve döviz ihtiyacımız pamuk yetiştir diyor... Bu tablounun bir diğeri de şu: Çukurova'nın 220 bin ton balyalık istihsalı 90 bin balyaya düştü. Çiftçinin üçte biri malına sahip değil çünkü devlet bu mala el koymaktadır"²². Pamuk üretiminin düşmesine yol açan, üreticiyi güç duruma sokan kurallar vardı. Üretici tarım teşkilatından pamuk üreticisi olduğuna dair belge almak zorundaydı. Tohumluk çekirdek dağıtımı da ancak Ticaret Odası ve diğer teşekküllere yapılan ihtiyaç bildirimini uygun görülmesine bağlıydı. Sonradan pamuk ekme isteyen üretici kontenjan olmadığı için ekemiyor, kontenjana sahip olan da bu kontenjanın dışına çıkamıyordu²³.

Şehrin ekonomik sorunları, elbetteki sosyal yaşamı etkileyecekti. Özellikle Türk insanının temel besin maddesi olan buğday ve ürünlerine yüzyıllardan beri gelen alışkanlığının bir sonucu olan tüketim açısından yaklaşıldığında yine bir sorunla yüzyüze geliyordu. Milli Korunma Kanunu uyarınca, buğday dağıtımı Toprak Mahsulleri Ofisi'nce yapılıyordu. Dağıtımın arz talep dengesini sağlayamaması vilayet makamında sık sık toplantılara yol açıyordu. Bu toplantılara valinin yanı sıra Belediye Başkanı, Toprak Mahsulleri Ofisi, Bölge Tica-

²¹ M.K.K. 14. maddesine dayanarak 21 Eylül 1943 tarihinden itibaren 469 sayılı kararla İzmir, Aydın, Manisa, Scyhan, Adana, Balıkesir, Kayseri, Konya, Antakya, İçel, Gaziantep, Malatya, Samsun, Denizli vilayetleri pamuğuna el konmuştur.

²² *Anadolu*, 19.3.1946

²³ *A.g.g.*,12.4.1946

ret Odası ve Ziraat Müdürleri, Borsa Komiseri ve zahire tüccarları katılıyorlardı. Toplantılarda alınan kararlar genellikle Ticaret Bakanlığı'nın direktifleri doğrultusunda oluyordu. Buna 1.1.1941 tarihli toplantıyı örnek göstermek mümkündür: "Ticaret vekaletinden, İzmir merkezi ile muhtelif kaza merkezlerindeki halkın ekmek ve un ihtiyacının temini için Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından 40 ton miktarında yapılan tanzim satışının bazı nahiye ve köylere de teşmili hakkında emir gelmiştir. Bu nedenle dünkü toplantıda alınan karar; Nahiye ve köyler halkı un yerine buğday istemektedir. Bu sebeple yine belediyeler kanalından satılacak buğday üzerinde müdavele-i efkarda bulunulmuştur. Parti kongresinde de geçen gün bahis mevzuu edilen bu mesele halledilmiştir. Bundan sonra nahiye ve köylerde oturanlar Toprak Mahsulleri Tanzim Satışlarından istifade edilecektir".

O günlerde İzmir ili ve ilçelerinin buğday ihtiyacı için T.M.O. tarafından ayda yüz kırk ton saptamasına karşın yalnızca ayda yüz otuziki ton buğday tanzim satışı yapılması, köy ve kasabalarda oturan halkın bir kısmının buğday ve un ihtiyacını stoklaması bir kısmını ise ihtiyacının bir kısmını karşılarken geri kalanını istemesi sorunun büyümesine yol açmıştır²⁴.

İzmir ve çevresinin buğday ihtiyacını sağlamak amacıyla yeni düzenlemelere gidilmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi ile Buğday Satış Kooperatifleri; bu kooperatiflerin bulunmadığı yerlerde ise Kredi kooperatiflerinin işbirliği sağlandı. Satış kredi kooperatiflerinin bulunmadığı yerlerde ise bu işi başarabilecek kabiliyette hüsnühal sahibi müesseseler seçilerek tevzi işi sağlanmaya çalışıldı. Kooperatifler veya temsilcilerin bu işi ikinci ellere devir ve tevzi etmeleri söz konusu değildi.

Buğday fiyatları, Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından tespit ediliyordu. Tespit edilen fiyatlar, belediyelere, kooperatif binalarına köylerde köy odalarının kapılarına asılarak, farklı fiyat uygulamasının önüne geçilerek denetim sağlanmak isteniyordu. Şehir içinde bu işlerin sorumluluğu idare ve murakabe heyetlerine bırakılıyordu. Bu heyetler, kaza kaymakamı veya nahiye müdürü, belediye başkanı, ziraat memu-

²⁴ A.g.g., 22.1.1941

ru, ticaret odası temsilcisi, ziraat odası temsilcisi, belediye encümeni azasından bir temsilci; belediye olmayan yerlerde muhtar ve ihtiyar meclisleri tarafından oluşturuluyordu. Çıkabilecek ihtilaflar ise vilayet mekamu tarafından tetkik edilecekti²⁵.

İzmir ve ilçelerinin zahire ihtiyaçlarının artması üzerine Ticaret Bakanlığı'nın yeni bir emri uygulamaya konuluyordu. Emre göre "mülhakata, yeni mahsul alınacağı için buğday arpa ve çavdar verilmemesi, bu kazaların kendi istihalleri ile vaziyeti idare etmesi" bildiriliyordu²⁶. İzmir geniş bir istihsal bölgesi olmakla birlikte bazı kazalarda tütün, zeytin, mısır gibi diğer ihraç malları ziraati yaptıklarından kendi üretimleri ile ihtiyaçlarını karşılamak mümkün olmadı ve bu uygulama kaza ve nahiyelerde pek çok sıkıntılara yol açtı.

Buğdayın giderek kıtlaşması, ekme sorununa yol açtı. Öncelikle İzmir fırınlarında çıkan ekmeğin semt itibariyle birbirlerine uygun olmadığı, bazılarının renklerinin esmerleştiği görüldü. Bu durum bazı iddialara ve şikayetlere sebebiyet vererek içinde kum taş parçası bulunduğu söylenen ekmeğin gündemin en önemli konusu haline geldi. Un fabrikatörleri kendilerini savunarak içinde yüzde iki yabancı madde bulunan buğdayı kendilerine veren T.M.O.'ni suçladılar. T.M.O. ise bu işin fabrika-belediye işi olduğunu ileri sürdüler²⁷.

Semtler arasındaki ekmeğin farklılıkları 21.2.1941'de "Tek tip ekmeğin" uygulaması ile sona eriyordu. Tek tip ekmeği oluşturan formül savaş yılları boyunca değişti durdu. Kimi zaman buğday ununa yüzde onbeş çavdar karıştırılırken, kimi zaman bu oran yüzde otuz arpa ve yüzde yirmi çavdar, kimi zaman da yüzde kırk arpa biçimine dönüştürüldü. Değişik karışımları ihtiva eden ekmeğin vatandaşın hoşnutsuzluğuna yol açtı. Bu konuda Refik Saydam tebliğinde: "T.M.O. tarafından imal edilen ekmeğin unların çavdar ve arpa katılmaksızın yalnız buğdaydan imali takarrur etmiştir. Bu yeni tip unlar yüzde doksan randımanlı olacaktır. Muhterem halkın fırınlardan satın aldıkları ekmeğin görecekları her kusuru derhal mahalli belediyelere haber vermelerini bilhassa rica ederim"²⁸ diyerek vatandaşa umut vermek

²⁵ A.g.g., 25.1.1941, "Vilayet Talimnamesi"

²⁶ A.g.g., 4.7.1941

²⁷ Yeni Asır, 1.7.1941

²⁸ Anadolu, 5.8.1941

istiyordu ama sonuç değişmiyordu. Vatandaşın uygulamalardan kaynaklanan panik halini dinleyebilmek için Belediye Başkanı Reşat Lelebicioğlu şu açıklamada bulunuyordu: "Ekmek imali için hergün verilmekte olan un eksilmemiştir. Hatta son günlerde bazı fırınlarda un satışının erken bittiğini gördüğümüzden piyasaya verilen una bir miktar daha ilave ettirildi. Bunun sebebi, lüzumsuz telaşa düşülmesin, halk bol ekmek bulabilsin dyledir. T.M.O. depoları mahsulle doludur. Fırınlara evvelce çıkardıkları miktarda ekmek çıkarmaktadırlar. Bazı vatandaşlar lüzumsuz telaş ile fazla ekmek alarak bir kısmını peksimet yapmakta ve fırınlarda kurutmaktadır. Bu şekildeki peksimetlerin fırınlarda kurutulmasına mani oluyoruz. Mülhakata ekmek gitmemesi için de şehrin geçit yerlerinde kontrole başlanmıştır. "Fırınlarda yaşanan ekmek kuyruklarının nedenini soran vatandaşa, İzmir Valisinin yanıtı 40-50 bin kadar ekmeğin civardaki mevsim işçileri için şehir merkezinden temini şeklinde gösterilecekti. Artan taleple enflasyonla birlikte fiyatların artması kaçınılmazdı, nitekim öyle de oldu.

Diğer taraftan tek tip ekmeği yiyemeyen hastalar için froncola yapılması kararlaştırıldı. Daha önce şehir merkezi için francola üretimi için ayrılan 3 çuval un yetersiz kaldığı için bu 8 çuvala çıkarıldı.

Her geçen gün artan ekmek ihtiyacı karşısında gerçek ekmek ihtiyacını tespit için evlere, Ticaret bakanlığının emri üzerine işe müdürlüğü tarafından bastırılan beyannameler dağıtıldı. Beyannamelerde her ailedeki nüfus, meslek, yaş hakkında sorulara yer verilmişti. Başlangıçta bir sosyo-ekonomik bunalıma yer vermemek amacıyla beyannamelerin gerçekte "ekmek karnesine" yönelik olduğu kamuoyundan gizlendi.

"Hemşehrilerimden çok rica ederim telaşa düşmesinler. Müsterih olsunlar, bizim işimizi kolaylaştıracak tarzda hareket etsinler, ekmek için hiç bir sıkıntı çekilmeyecektir"²⁹. Hükümetin M.K.K.na dayanarak "1941 mahsul başlangıcından 1942 başlangıcına kadar istediği zaman el koyacak ve bunları mübayaa edecek" kararını alması için tüm ülkede sosyo-ekonomik yapının sarsılmasında, önemli etken olacak, sınırlarımızı zorlayan savaş tehdidi ile gelişmelerin birleşmesi vatan-

²⁹ A.g.g., 19.11.1941

daş üzerinde psikolojik baskıya dönüşerek kent merkezinde başta ekmek, un ve diğer hububat maddelerine ilginin artması pek çok kuyrukların oluşmasına yol açacaktı...

Artan ekmek talebini karşılayabilmek amacı ile Kart usulünün tatbiki çözüm görüldü ki bu çözüm yeni bir problemin aynı zamanda başlangıcı idi. Kartlar şehir ve kasabalar içindi. Üretici olan köylere buğday verildiğinden kart uygulaması söz konusu değildi. Kartlar sahibine aitti ve bunlar sahibinin istihkakı olan kuponları ihtiva etmekteydi. Ekmek karneleri ailelerin nüfus kağıdına göre hazırlanıyordu ki kartlara esas her ailenin evvelce nüfus miktarına göre verdiği beyan-namelerdi. Uygulamanın başında İzmir için 50.000 kart hazırlandı ve İzmir'de kart uygulamasına 22.1.1942³⁰ tek tip uygulamasından tam bir yıl sonra geçildi.

Ekmek kartı uygulaması yeni örgütlenmeyi gerekli kıldı ve konuyla ilgili olarak "Daimi Büro" kuruldu. Daimi büroya başlangıçta bir şef, on memur atandı. Büroya ayrılan kadro kırk kişilikti. Diğer memurlar iâşe müdürlüğü tarafından yapılacak sınavla atanacaktı.

İâşe müsteşarlığının günde bedenlen çalışanlara 500 gr. kadın ve çocuklara 350 gr. ekmek verilmesi kararına karşın önce çocuklara 187.5 gram, büyüklere 375 gram, işçilere 750 gram ekmek verildi. Daha sonra işçilerinki hariç tutulmak üzere yedi yaşından yukarısı 300 gram daha aşağısı 150'şer gram olarak hesaplandı³¹. Ekmeğin gramajının düşürülmesi her geçen gün artan talebin karşılanması için ne yazık ki çözüm olamıyordu. Bu nedenle Ticaret Bakanlığı'ndan vilayete gelen emir üzerine önce börekçi, tatlıcı, kadayıfçı ve pastacılar verilen unun T.M.O. tarafından sınırlandırılması, 1.12.1941 tarihinden itibaren de İzmir'de tatlı, gato, börek, boğaç, pasta vs. her çeşit tatlı yapıp satmak yasaklandı. Böylece fırınlara ve vatandaşa daha fazla un verilmek istenmiş ve kente halkın un ihtiyacı için günde beş çuval un ayrılmıştır³². Buğday ununun yasaklanarak sınırlandırılması kar-

³⁰ A.g.g., 22.1.1942

³¹ A.g.g., 10.1.1942

³² A.g.g., 1.1.1942, 28.2.1942

şısında pirinç ve patates unu kullanarak pasta yapmaya başlaması üzerine bu da 30.1.1942 tarihinden itibaren yasaklandığı gibi badem ve fındık ile kurabiye yapılması da yasaklandı.

İzmir'de artan ekmek talebi, vatandaşın zaman zaman ekmek bulamamasına yol açmış olduğu için ekmek satışını denetleyebilmek amacı ile valilik kırmızı sürsarjlı ve numaralı kartlar hazırlatmıştı. Gündelik ekmeğin, en yüksek bir devlet politikası haline geldiği ve hekesin bunu tartışıp, bir zaman da hükümetin aldığı bir kararla devlet daire ve kurumlarındaki memur ve müstahdemle devletten dul ve yetim aylığı alanlara hem ekmek teminatı ve zamsız ekmek verilmesi, halk-memur ayırımına yol açıyordu³³. Metin Toker'in belirttiği gibi "Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı". Ağır işçi karneleri sözüm ona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurmak içindi ama bunlar karaborsada bol bol satılmaktaydı. Hatta francola bile bulmak, bedelini ödedikten sonra kabildi³⁴.

Savaş bittikten sonra da ekmek karneleri uzunca bir süre gündemde kaldı. Bazı bölgelerde ekmek karnelerinin kaldırılmasının istenmesi üzerine vilayet karne usulünü zorunlu kılan sebeplerin henüz ortadan kalkmadığından bunun sıkı bir şekilde tatbiki ve vatandaşlar arasında ekmeğin müstesaviyen dağıtımının esas tutulduğu, halka duyuruluyordu.

Savaş yıllarında önce artan fiyatı ile dikkat çekerken zeytinyağı fazlasına el konulması ile beraber zeytinyağı darlığı yaşanmaya başlandı. Diğer maddelerde olduğu gibi dar ve değişmez gelirlilere İzmir Valiliğince zeytinyağı dağıtılarak sorun belli ölçüde çözümlenmek istendi. Başlangıçta İtalya'ya zeytinyağı ihraç edilerek İtalya'dan demir malzeme alınırken, sonradan Yunanistan'dan zeytinyağı sıkıntısını gidermek amacıyla takas karşılığı ithaline izin verildi. Takas şeker ve fındık karşılığı idi.

O günlerde kentte temel gıda maddeleri olan et, süt ve süt ürünlerini de çoğu kez piyasada bulmak mümkün değildi. Bulunamı ise halk çok pahalı olduğu için alamıyordu. Et yokluğunun nedeni olarak

³³ Kemal Karpat, *Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s: 64

³⁴ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye: 1944-1950*, İstanbul, 1990, s: 23

kesim hayvanlarının Konya'dan getirilmesi, son zamanlarda ise malın Konya'dan İstanbul'a sevk edilmesi, İzmir ve civarında ise hayvanlarda çiçek hastalığı görülmesi ve kordon tesbit edildiğinden bu bölgeden hayvan çıkartılması, kesiminin yasaklanması görülmüyordu. Savaş bittikten sonra ise et yokluğunun nedeni olarak canlı hayvan ihracatı gösterildi. Sıtkı Şükrü Pamirtan "Memleketimizde et, süt, tereyağı, yoğurt gibi hayvani gıda maddelerinden çektiğimiz sıkıntılarımız devam etmektedir. Her yeni gelen ziraat vekilinden bu çok önemli gıda maddeleri için yenilikler ve iyilikler beklerken, bir kaç zaman sonra ümitler boşa çıkıyor" diyordu³⁵. Yine kente şeker, kahve, çay ancak karne ile temin edilebiliyordu. Vilayet tarafından yapılan başvurular sonucunda Uşak şeker fabrikasından kente günlük 5 vagon şekerin gönderilmesi sağlanmış, ancak şeker siparişlerinin tamamının yerine getirilmesi sağlanamamıştır.

Mıntika ticaret müdürlüğü ve ithalatçı birlikler İzmir ve civarını kahve ihtiyacını belirliyordu. İzmir merkezine ayrılan kahvenin bir kısmı devlet kurumlarına, bankalara, belli başlı büyük gazinoların ihtiyacına ayrılıyor, diğer kısmı da semt bakkallarına verilerek vatandaşın emrine sunuluyordu. Kahvenin karaborsaya düşmesini engellemek amacı ile bakkallar belediyeye her gün ne kadar miktarda kahve sattıkları hakkında liste vermekle yükümlüydü. Ama uygulamalara karşın kahve kara borsaya düşmekten kurtulamadı. Piyasada kahve fincanından kurşun kaleme kadar yoğun bir yokluk söz konusu idi. Toplum durumu varlık içinde yokluk olarak görüyor, yokluğun artık ebedileşmek istidadı gösterdiğini ileri sürüyordu. Ortamı Suha Sükuti Tükel şöyle değerlendiriyordu: "Oldukça geniş bir buhran geçirmekteyiz. Bunun sebebi bozulan dünya nizamının yeniden kurulmamasında harp sonu devresinin kısmen normale doğru kayma temayüllerinde arayabiliriz. Fakat daha önemli bir sebebi de altı harp yılı içinde alınan hatalı, isabetsiz yanlış ve yersiz kararlar olduğunu kabul etmek şartıyla, zaman zaman değiştirilen ve fakat her defasında birbirinden aksak neticeler veren kararların iktisadi bünyemizde getirdiği yarlar; bugün tedavisi çok güçleşmiş ve kat'i bir neşter bekleyen kangrenleşmiş çiban haline girmiştir. Maalesef bu ameliyatı başaracak cerrah bugüne kadar çıkarılamamıştır"³⁶. Savaş sonrasında bu halin

³⁵ Sıtkı Şükrü Pamirhan "Et ve Tereyağı Meselesi", *Ticaret*, 12.4.1946

³⁶ Suha Sükuti Tekel "Emeklere Yazık", *Ticaret*, 7.5.1946

devam etmesinin nedeni olarak ülkenin iç ve dış ticaretlerini henüz kurmaya çalışmaları, herp yıllarında fiyatların alabildiğine yükselmiş olması, fiyatların aşağıya çekilememesi olarak görülüyordu. İzmir Belediye Başkanı Reşat Leblebicioğlu sunduğu çalışma raporunda, "Dünya İktisadi buhranının memleketimiz bünyesine aksetmiş tesirleri, geçen yıllar içinde hepimizin bildiği gibi göze çarpacak bir hafifleme göstermeksizin devam etmiştir"³⁷ şeklinde yer alan ifadesi de çekilen sosyo-ekonomik sıkıntıları doğruluyordu. Dönem basınında sık sık yolsuzluk yapanlara ilişkin, M.K.M.'de (Milli Korunma Mahkemeleri) yargılamalarını görmek mümkündür. M.K.M.'de yargılananlar belediye raporlarında da yer almıştır.

D.İ.E.'nin hazırladığı istatistiklerde görülmüştür ki İzmir'de savaş yıllarında ve sonrasında ekonomik rahatsızlık kadar halkın belini hastalıklar da bükümüştü. Sıtma, verem, kanser, sarılık, grip genel ve müzmin zehirlenmeler, nezfi dimağı, dimağ, samame seddadesi, karahumma, difteri, kızamık ve benzeri hastalıklar halk arasında kol geziyordu. İzmir'de 1944'te 1277, 1945'te 1111, 1946'da 1032 kişi olmak üzere 3 yılda toplam 4280 kişi yaşamını yitirmiştir.

Hastalıkların önlenmesine yönelik olarak belediye tarafından bataklik kurutma çalışmaları; sıvrisinekle mücadele, menfezlerin sık sık mazotlanması, tedbir istasyonlarında halkın yıkayıp ilaçlanması gibi hizmetlerde ihmal edilmemiştir.

³⁷ İzmir Belediye Başkanı'nun 1947 Yılı Çalışma Raporu.